

ОНОМАСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
АСПЕКТІ ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

У статті зроблено огляд основних праць, які стосуються ономастичної термінології української мови, та наголошено на важливості вирішення низки питань, пов'язаних із гармонізацією ономастичних термінів.

Ключові слова: термін, ономастична термінологія, термінологічний словник, гармонізація термінів, переклад ономастичних термінів.

В статті представлений огляд основних робіт, касаючихся ономастической термінологии украинского языка, а также подчеркнута важность решения ряда вопросов, связанных с гармонизацией ономастических терминов.

Ключевые слова: термин, ономастическая терминология, терминологический словарь, гармонизация терминов, перевод ономастических терминов.

The article presents an overview of works concerning the Ukrainian onomastic terminology, and stresses the importance of solving a number of issues, connected with harmonization of onomastic terms.

Keywords: term, onomastic terminology, terminological dictionary, harmonization of terms, translation of onomastic terms.

У сучасному термінознавстві утверджується когнітивно-дискурсивний підхід як один із перспективних напрямів наукових досліджень, який дозволяє багатоаспектно розглянути одну з центральних проблем сучасної лінгвістики – проблему стратифікації національної мови й форм її існування, і, в межах цієї проблеми, – взаємодію загальнонародного слова і терміна [1: 172]. Термінологічна одиниця виконує свої безпосередні функції – іменування певного термінопоняття – лише тоді, коли вона, по-перше, чітко відмежована від не-термінологічної лексики, і, по-друге, має чітко окреслене місце в певній терміносистемі. В будь-якій галузі знань, яка розвивається, відбувається постійна ревізія наявної термінології. Це пов'язано з новими дослідженнями, з переоцінкою тих чи тих наукових понять і того місця, яке вони посідають у системі, зі зміною наукових підходів до висвітлення об'єкта науки тощо [2: 223]. Тому надзвичайно важливим аспектом побутування спеціального слова в мові є робота з упорядкування термінів. У науковій літературі для позначення різновидів термінологічної діяльності, кінцевою метою якої є створення несуперечливої впорядкованої сукупності термінів окремої галузі знань, існує низка термінів: уніфікація, упорядкування, стандартизація, нормалізація, гармонізація [3; 4; 5; 6].

Початковим етапом термінологічної роботи є інвентаризація термінів, тобто збирання й опис усіх термінів, які належать до певної галузі знань. Це перший, попередній етап роботи з упорядкування термінології, практичним результатом якої є термінологічні словники [7: 27]. Упорядкування розглядаємо як основний складник практичної робо-

ти з уніфікації термінології, пов'язану з її систематизацією. Уніфікація покликана забезпечити однозначну відповідність між системою понять і терміносистемою. Робота з уніфікації проводиться на всіх рівнях – змістовому, логічному й лінгвістичному [Там само].

Важливим складником уніфікації є кодифікація, яка проводиться на останньому етапі упорядкування. Вона здійснюється або у формі збірника рекомендованих термінів (словника), або у формі державного (чи галузевого) стандарту на терміни та визначення.

Особливим різновидом уніфікації термінів є їхня гармонізація. На думку З.І. Комарової, проблема гармонізації постає однією з найсуттєвіших проблем сучасності, що зумовлено суперечливою ситуацією в країні й у світі загалом. “З одного боку, – означає дослідниця, – глобальна інтеграція людства й розвиток інформаційних технологій вимагають адекватних, гармонійних способів мовного спілкування в усіх сферах людської діяльності, а особливо – в науковій, оскільки наука в наш час стала вирішальним чинником власне цивілізації й визначальним чинником успішності чи неуспішності існування того чи того суспільства. З іншого боку, людство вступило в системну глобальну кризу, пов'язану з наростанням внутрішньої ентропії, що не могло не позначитися на кризі науки і призвело до десемантизації наукової мовної системи” [1: 173].

Усе це зумовило гостроту проблеми гармонізації термінів, яка полягає в узгодженні термінів на національному й міжнародному рівнях [8: 38]. Наукові проблеми гармонізації термінів, питання транстермінологізації (міжмовного запозичення термінів) протягом останніх десятиліть перебувають у полі зору дослідницької уваги в багатьох країнах. Польський учений З. Стоберський створив Міжнародну організацію з уніфікації термінологічних неологізмів, яка потім була реорганізована в Міжнародну організацію спеціальної термінології з відділеннями на всіх континентах [4: 211].

Саме аспекти гармонізації як на національному, так і на міжнародному рівнях є предметом нашого дослідження. Об'єктом обрано лінгвістичну термінологію, зокрема той її фрагмент, який стосується ономастики. Ономастичну термінологію залучено до аналізу не випадково, оскільки не існує іншої термінологічної підсистеми лінгвістики, до якої було б прикуто більше уваги з боку фахівців. Кодифікація української ономастичної термінології започаткована “Проектом української ономастичної термінології” (1966) В.В. Німчука [9]. Це “своєрідний підсумок роботи вітчизняних ономастів, виконаної за попередній період” [10]. У цьому проекті засвідчено основний недолік наявної на той час ономастичної терміносистеми – “певна неусталеність і розмаїтість термінології, часом багатозначність або неоднозначність термінів у працях українських ономастів” [9: 25], і саме цей недолік автор спробував усунути в зазначеній праці. За даними М.М. Торчинського, у 300 словникових статтях описано передусім загальні особливості онімів (34 дефініції), а також денотатно-номінативні (89), словотвірні (29) і мотиваційні (45) типи власних назв [10: 302]. Після III Міжнародної конференції в м. Лібліце (Чехія) було опубліковано зміни й доповнення в списку ономастичних термінів [11].

“Проект української ономастичної термінології” (1966) В.В. Німчука згодом увійшов до відомого міжнародного словника ономастичних термінів Я. Свободи, В. Шмілауера, Л. Оливової-Незбедової [12] та укладеного на його основі словника “Основная система и терминология славянской ономастики” (1983) [13]. У цій лексикографічній праці наведено основні ономастичні терміни та їхні відповідники 12-ма мовами (чеською, словацькою, польською, серболужицькою, російською, українською, білоруською, сербською /

хорватською, словенською, білоруською та німецькою) із дефініціями. Словник поділено на дві частини: в першій представлено терміни, які стосуються об'єктів і явищ позамовної дійсності (денотатів), позначених власними іменами; в другій подано терміни, які відбивають лінгвістичний аналіз власних імен, тобто належать до метамови ономастики. У зазначеній праці корпус українських ономастичних термінів, необхідні коментарі та приклади також підготував В.В. Німчук [Там само: 61–62].

Цей проект також був урахований при укладанні “Словаря русской ономастической терминологии” Н.В. Подольської (1978) [14], яким і зараз активно користуються не лише російські, а й українські ономасти. Праця Н.В. Подольської – це найповніше зібрання ономастичних термінів уже впродовж понад трьох десятиліть, яке містить близько 700 термінів. У цьому словнику дослідницею задекларовано певні об'єктивні критерії для оцінки термінів: віддається перевага однослівним (одно-, двох- чи навіть трьохосновним) термінам, на зразок *оронім*, *космонім*, *генонім*, *хремотонім*, *етнопонім*, *гідроойконім* тощо; бажано, щоб термін мав грецьку / латинську основу, що забезпечує інтернаціональне розуміння терміна навіть за умови його національного оформлення; побудова терміна повинна базуватися на певній моделі з урахуванням системності структури ономастичних термінів. У словнику подано, крім дефініції терміна, бібліографічну довідку про його вживання, інформацію про походження, а також різні допоміжні відомості, зокрема енциклопедичні (щодо творення терміна), відповідники в різних мовах тощо. Українська ономастика останнім часом збагатилася новим словником української ономастичної термінології, який, власне, є першим справжнім термінологічним словником цієї галузі мовознавства в Україні, авторами якого є Д.Г. Бучко та Н.В. Ткачова [15].

Термінологічним проблемам української ономастики присвячено праці видатного українського мовознавця А.О. Білецького [16; 17], М.М. Торчинського [10; 18] та інших дослідників. Серед численних статей, у яких розглядаються різні аспекти створення інтернаціональних словників ономастичних термінів, варто зазначити розвідки Я.П. Редькви [19] та М. Гарвалика [20].

Активізація вивчення проблем загальної теорії ономастики зумовлює поглиблення досліджень у галузі міжнародної ономастичної термінології. Тісніші взаємні контакти ономастів ускладнені неоднаковим ступенем розпрацювання теоретичних підходів до власних назв, що створює суттєві перешкоди як для міжмовних контрастивних досліджень, так і для подальшого розвитку принципів загальної теорії ономастики [Там само: 6].

Гармонізація ономастичної терміносистеми на національному рівні полягає передусім у виробленні єдиної системи ономастичних термінів української мови та єдиних правил передавання українською мовою запозичених термінолексем. Аналіз близько 800 ономастичних термінів і терміносполук, вибраних із словників та авторитетних наукових джерел, дозволив виокремити такі напрями їх гармонізації:

1. Укладання зведеної класифікаційної схеми понять, відбитих в українській ономастичній термінології. В цьому різновиді гармонізаційної діяльності варто зосередитися на двох аспектах – класифікації власне онімів української мови, тобто об'єктів уваги ономастів (у межах когнітивної ономастики це в загальних рисах здійснено О.Ю. Карпенко, яка з огляду на загальні закономірності ментальної категоризації власних назв виокремилася 9 фреймів – антропонімний, топонімний, теонімний, ергонімний, зоонімний, космонімний, хрононімний, хремотонімний та ідеонімний із подальшим поділом кожного фрейму на суб-

фрейми, слоти або домени [2: 7]), і класифікації термінопонять, які належать метадіалекту термінознавчої ономастики й досі не поставали об'єктом вивчення ні ономастів, ні термінологів (ідеться про такі терміни, напр., як *антропонімний формант*, *топонімійна анкета*, *апелятивација*, *гідронімізація* тощо).

2. Вироблення єдиних правил перекладу та написання українською мовою інтернаціональних ономастичних термінів. Цей аспект гармонізаційної діяльності потребує деталізації, пов'язаної з великою кількістю тиражованих у багатьох наукових працях та словниках відхилень від словотворчих та правописних норм української мови. Гармонізація в цій сфері передбачає розв'язання таких невідкладних завдань:

1) чітке розрізнення в похідних ономастичних термінах твірних основ, від чого залежить вибір форманта (див. таблицю), напр.:

російський термін	український термін	твірна база	типовий контекст
<i>антропонимический</i>	<i>антропонімний</i>	<i>антропонім</i>	<i>а. суфікс</i>
	<i>антропонімійний</i>	<i>антропонімія</i> (сукупність антропонімів)	<i>а. явище</i>
	<i>антропонімичний</i>	<i>антропоніміка</i> (наука про антропоніми)	<i>а. анкета</i>

Отже, відповідники російського терміна *антропонимический* в терміносполуках української мови виглядатимуть так:

<i>антропонімна калька</i> <i>антропонімна лексема</i> <i>антропонімна модель</i> <i>атропонімна основа</i> <i>антропонімна система</i> <i>антропонімна формула</i> [імені] <i>антропонімний суфікс</i> <i>антропонімний формант</i>	<i>антропонімійне явище</i> <i>антропонімійний факт</i>	<i>антропонімична анкета</i> <i>антропонімичний ареал</i> <i>антропонімичний атлас</i> <i>антропонімичний термін</i>
---	--	---

Традиція вживання українських ономастичних термінів, які в російській мові мають відповідники з фіналлю –ический, передбачала спочатку лише форми на –ічний, напр.: відантропонімичні топоніми, відетнонімичні топоніми, відтопонімичні прикметники [9: 28–29]; потім паралельні форми, напр.: відантропонімний // відантропонімичний топонім [21: 287].

У “Словнику лінгвістичних термінів” Д.І. Ганича та І.С. Олійника є словникова стаття **ТОПОНІМІЧНИЙ** із російським відповідником *топонимический*, у якій укладці цілком слушно обмежують сферу вживання цього слова: “Прикм. до топоніміка. **Топонімічнi до слi д же нн я**. Топонімічна ізго́лса – лінія, що нанесена на топонімічну карту і показує територіальне поширення того чи іншого топонімічного явища. Топонімічний аре́ал – територія поширення якогось топонімічного явища. Топонімічний

субстрат – елемент або елементи мови, яка зникла на певній території, в топоніміці народу, що населяє цю територію в досліджуваний період” [Там само: 310].

Наголосимо, що свого часу на розмежуванні цих та подібних до них термінів наполягав І.І. Ковалик: “Від назв ономастичних дисциплін на –ік-а слід утворювати відносні прикметники за допомогою прикметникового суфікса – [іч] – н – ий (антропоніміка – антропонімічний), і одночасно у відносних прикметникових утвореннях до назв типу антропонім приєднувати прикметниковий суфікс – н – ий (антропонім – антропонімний). У результаті такого паралельного ономастичного похідного термінотворення складеться така систематизована картина термінних найменувань: антропонімія – антропонімічний, антропонім – антропонімічний; топоніміка – топонімічний, топонім – топонімічний; гідроніміка – гідронімічний, гідронім – гідронімічний; зооніміка – зоонімічний, зоонім – зоонімічний та ін. Цим самим ми терміново розмежуємо об’єктивні і лінгвальні факти із лінгвістичними поняттями про них. У результаті утворюватимуться словосполучення типу антропонімія, топонімія, гідронімія, зоонімія утворення, але антропонімічна, топонімічна, гідронімічна, зоонімічна дослідження тощо” [22: 25].

У сучасних наукових працях з ономастики такі терміни вживаються не завжди послідовно: поряд із нормативним терміном гідронімна основа фіксуємо антропонімічний факт (правильно – антропонімічний факт = факт антропонімії, а не антропоніма). Пор., напр., метронімічна утворення (від метронім, матронім) [12: 342].

“Відсутність національного (на інтернаціональній основі) кодифікованого словника веде до того, що навіть досвідчені ономасти в Україні сплутують у термінах українську словотвірну морфему –ік(а) (для назв наукових розділів ономастики): антропоніміка, гідроніміка, ойконіміка з формантом –і(я) (сукупність власних назв, що вивчаються в одному з розділів ономастики): антропонімія, гідронімія, ойконімія. А це своєю чергою веде до збільшення помилок при творенні похідних прикметників від цих термінів: на місці гідронімічний (належний до розділу ономастичної науки гідроніміка) маємо гідронімічний (що стосується сукупності назв водних об’єктів), замість ойконімічний (від ойконім) – ойконімічний (від ойконіміка), антропонімічний (від антропонім) – антропонімічний (від антропоніміка) і т. ін.” [19: 128–129]. З огляду на неусталеність українського перекладу російських термінів наводимо список їх рекомендованих відповідників: гидронимическая лексема – гідронімна лексема; гидронимическая основа – гідронімна основа; гидронимический ареал – гідронімічний ареал; гидронимический атлас – гідронімічний атлас; гидронимический контекст – гідронімічний контекст; гидронимический суффикс – гідронімічний суфікс; гидронимический термин – гідронімічний термін; гидронимический формант – гідронімічний формант; матронимическая фамилия – метронімічне, матронімічне прізвище; ойконимические сокращения [собств. имен] – ойконімічні скорочення [власн. назв]; онимический (проприальный) – онімічний; отантропонимический зооним – відантропонімічний зоонім; патронимический топоним – патронімічний топонім; топонимическая (топонимная) калька – топонімна калька; топонимическая (топонимная) лексема – топонімна лексема; топонимическая (топонимная) лексика – топонімна лексика; топонимическая (топонимная) основа – топонімна основа; топонимическая изученность территории – топонімічна вивченість території; топонимическая модель – топонімна модель; топонимическая паралель – топонімна паралель; топонимическая среда (топони-

мический ландшафт, топонимический контекст) – топонімне середовище (топонімний ландшафт, топонімний контекст); топонимическая система – топонімна система; топонимическая терминология – топонімічна термінологія; топонимическая универсалия – топонімічна універсалия; топонимическая формула [имени] – топонімна формула [імені]; топонимическая этимология – топонімна етимологія; топонимический ареал – топонімічний ареал; топонимический атлас – топонімічний атлас; топонимический процесс – топонімічний процес; топонимический ряд – топонімічний ряд; топонимический субстрат – топонімічний субстрат; топонимический суффикс – топонімічний суфікс; топонимический термин – топонімічний термін; топонимический тип – топонімічний тип; топонимический формант – топонімічний формант; топонимический этимон – топонімічний етимон; топонимическое поле – топонімне поле; топонимическое пространство – топонімічний простір; топонимическое слово – топонімне слово; топонимическое словообразование – топонімічний словотвір; топонимическая стратиграфия – топонімна стратиграфія; эпонимическое имя – епонімна назва; этнонимический топоним – етнонімічний топонім;

2) певні труднощі складає переклад українською мовою російського ономастичного терміна імя, оскільки в українській мові він має три відповідники: назва, ім'я, найменування (імя собственное – власна назва; імя рода – найменування для всієї родини; иноязычное // экзогенное // екзогенне // іншомовне ім'я). Традиційно в українській ономастиці термін ім'я вживається на позначення різновидів особових імен людини. Пор.: чоловіче ім'я, жіноче ім'я, дитяче ім'я, хлоп'яча форма імені, дівоча форма імені, екзогенне // іншомовне ім'я, здрібніла // пестлива форма імені, часте // популярне ім'я, модне ім'я, хресне ім'я, календарне ім'я тощо. Кількісно ці терміни формують невелику групу. Здебільшого російський термін імя перекладаємо як назва. Пор.: імя собственное – власна назва, імя нарицательное – загальна назва, імя-калька – перекладена назва, искусственное имя – штучна назва, исчезновение имени – зникнення назви, перенесение имени – перенесення назви, метафорическое имя – метафорична назва, экспрессивное имя – експресивна назва і т. ін.

У тому разі, якщо російський термін імя в складі термінологічного сполучення стосується як людини, так і “не-людини”, в українській мові він має два відповідники: назва та ім'я. Напр.: официальное имя – офіційна назва // офіційне ім'я, двойное имя – подвійна назва // подвійне ім'я, раритетное имя – раритетна назва // раритетне ім'я, стратиграфия имен – стратиграфія назв // стратиграфія імен.

Описані приклади ілюструють лише один із аспектів проблеми, пов'язаної з гармонізацією термінів на національному рівні, проте її вирішення сприятиме збереженню життєздатності ономастичної терміносистеми. Вирішення проблемних питань, пов'язаних із перекладом ономастичних термінів, є необхідною умовою укладання відповідного галузевого термінологічного словника.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комарова З.И. Слово в научном и общеязыковом дискурсе: о некоторых направлениях исследования // Слово в языке и речи: Междунар. сб. науч. тр. в честь 70-летия О. И. Литвинниковой. – Елец: Елецкий гос. ун-т им. И. А. Бунина, 2009. – С. 172–175.

2. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328 с.
3. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. – М., 1989. – 46 с.
4. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – Изд. 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
5. Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии // Вопросы языкознания. – 1981. – № 1. – С. 7–16.
6. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учеб. пос. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
7. Виноградов С.И. Культура русской речи. Учебник для вузов / Под ред. Л.К. Граудиной и Е.Н. Ширяева. – М.: Изд. группа НОРМА ИНФРА М, 1999. – 560 с.
8. Татаринов В.А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / Рос. терминолог. об-во Росстери. – М.: Московский Лицей, 2006. – 528 с.
9. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24–43.
10. Торчинський М.М. “Українська ономастична термінологія (Проект)” і її значення для становлення денотатно-номінативної класифікації власних назв // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII – С. 298–305.
11. Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1968. – Вип. 1. – С. 60–64.
12. Svoboda J., Šmilauer V., Olivova-Nezbedová L. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik // Zpravodaj Mistopisné Komise ČSAV. – 1973. – № 14. – S. 1–280.
13. Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Основная система и терминология славянской ономастики. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. – Скопје – Скопье – Skopje: Македонска академија на науките и уметностите, 1983. – 412 с.
14. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
15. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. – Харків: Ранок – НТ, 2012. – 256 с.
16. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1972. – 208 с.
17. Белецкий А.А. О проблеме ономастической терминологии // Славянская лингвистическая терминология. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 69–76.
18. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: Монографія. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
19. Редька Я.П. Інтернаціональний словник ономастичної термінології (короткий огляд стану справ і пропозицій від України) // Студії з ономастики та етимології. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2006. – С. 124–129.
20. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии // Вопросы ономастики. – 2007. – № 4. – С. 5–13.
21. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

22. Ковалик І.І. До упорядкування системи українських ономастичних термінів // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1976. – Вип. 14. – С. 20–27.

УДК 81'1.800:001

Корнєва Н.А.
(Миколаїв, Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЦІННИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТІ НАУКОВОЇ РЕЦЕНЗІЇ (на матеріалі німецької мови)

Стаття присвячена визначенню та аналізу мовних засобів оцінки й способів їх реалізації в текстах наукових рецензій німецькою мовою. Характеризуються також основні типи оцінної інформації.

Ключові слова: *науковий дискурс, наукова рецензія, оцінна семантика, лексико-синтаксичні засоби оцінки, прагматична інформація.*

Статья посвящена определению и анализу языковых средств оценки, способов их реализации в текстах немецких научных рецензий. Характеризуются также основные типы оценочной информации.

Ключевые слова: *научный дискурс, научная рецензия, оценочная семантика, лексико-синтаксические средства оценки, прагматическая информация.*

The article is devoted to the definition and the analysis of the language means of assessment, methods of their implementation in the texts of German scientific reviews. The characteristic of the main types of evaluative information is also presented.

Key words: *scientific discourse, scientific review, evaluative semantics, lexical and syntactic means of assessment, pragmatic information.*

Комунікація в сфері науки складається з комплексу завдань, до яких належить продукування, передача та критичне осмислення наукової інформації. Кожне з цих завдань характеризується своїми комунікативними функціями, серед яких основними є функція повідомлення та пояснення (інформативна), апелятивна функція та функції встановлення контакту й оцінювання (прагматична) [11:24].

Процеси створення, осмислення та обміну науковою інформацією представляють собою багатоаспектну діяльність в рамках наукового спілкування. Пропозиціональна складова тексту при цьому виконує роль інформативного базису та структурується й синтезується за допомогою лінгвістичних одиниць, що реалізують (формують) різні види прагматичної інформації у наукових текстах відповідно до їх жанрової спеціалізації. При цьому оцінка, як специфічна категорія, виконує роль рушійної й творчої сили, що здатна забезпечити повноцінну реалізацію та ефективне сприйняття наукових творів, адже ін-